

Tvůrčí překlad ve výukovém procesu na polsko-českém příkladu

Michala Benešová
Renata Rusin Dybalska
Lucie Zakopalová

Tvůrčí překlad ve výukovém procesu na polsko-českém příkladu

Mgr. Michala Benešová

Mgr. Renata Rusin Dybalska, Ph.D.

Mgr. Lucie Zakopalová

Recenzovali:

doc. PhDr. Petr Poslední, CSc.

PhDr. Jiří Muryc, Ph.D.

Vydala Univerzita Karlova v Praze

Nakladatelství Karolinum

Redakce Lenka Ščerbaničová

Grafická úprava Jan Šerých

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

© Michala Benešová, Renata Rusin Dybalska, Lucie Zakopalová, 2013

ISBN 978-80-246-2180-7

ISBN 978-80-246-2775-5 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Obsah

Úvod – 7

1.

Wojciech Kuczok: *Malizm reagiczny* – 16

Wojciech Kuczok: *Reagický malismus* – 17

A. Název literárního díla – 38

B. Zdrobněliny – 40

C. Proměny odborné terminologie – 41

D. Kulturní kontext – 43

E. „Zrádná slova“ – 45

F. Citoslovce – 46

G. Užívání spony – 47

H. Přechodníky – 48

2.

Jan Kameníček: *Krátká příhoda v kanceláři* – 52

Jan Kameníček: *Krótka przygoda w biurze* – 53

A. Žánr - nekrolog – 64

B. Žánr - udání – 65

C. Administrativní styl – 66

D. Oficiální komunikace – 68

E. Frazeologie – 70

F. Hovorový styl – 72

G. Vlastní jména osobní – 74

H. Individuální styl – 75

3.

Izabela Filipiak: *Życie na Marsie* – 76

Izabela Filipiak: *Život na Marsu* – 77

A. Překlad metafor – 91

B. Složitá souvětí – 93

C. Spojky – 94

D. Adjektivní a substantivní složeniny – 96

E. Překlad víceznačných výrazů (křížení významů) – 97

F. Ustálená předložková spojení – 98

G. Názvy států a jména státních příslušníků – 100

4.

Mariusz Szczygieł: *1993 - Polska w ogłoszeniach* – **102**

Mariusz Szczygieł: *1993 - Polsko v inzerátech* – **103**

A. Jazyková ekonomie – **122**

B. Hovorové výrazy – **124**

C. Žánr - inzerát – **125**

D. Jazyková komika – **126**

E. Velká písmena – **127**

F. Rozdíly v užívání předložek na příkladu „do“ – **129**

G. Infinitiv závislý na slovese – **131**

5.

Pavel Novák: *Polský zápisník* – **132**

Pavel Novák: *Polski notatnik* – **133**

A. Slovosled adjektivního přívlastku – **148**

B. Názvy zvířat – **149**

C. Skloňování a syntax číslovek – **151**

D. Stupňování přídavných jmen – **152**

E. Názvy profesí a ženská jména – **153**

F. Názvy pohádek a jména hrdinů – **155**

G. Místní a historické názvy, historické postavy – **157**

H. Názvy administrativních jednotek – **158**

CH. Geografické názvy – **159**

I. Popis události – **160**

J. Polské reálie – **161**

6.

Andrzej Stasiuk: *Ciemny las* – **162**

Andrzej Stasiuk: *Temný les* – **163**

A. Specifika překladu dramatického textu – **174**

B. Přídavná jména – **177**

C. Nespisovné výrazy – **179**

D. Slangové výrazy – **180**

E. Transformace rodů a/nebo čísel podstatných jmen a jazyková komika – **181**

F. Rozkazovací způsob – **182**

Klíč ke cvičením – **184**

Doporučená literatura – **196**

Úvod

Předkládaná publikace vychází z materiálů shromážděných v rámci Polsko-českého a česko-polského překladatelského semináře, který je na Filozofické fakultě UK (Ústav slavistických a východoevropských studií, později Katedra středoevropských studií) realizován od roku 2009. Studenti polonistiky spolu se zájemci z řad polských studentů, kteří na naší fakultě absolvovali studijní pobyty, v rámci tohoto semináře překládali – za odborného vedení svých pedagogů – mimo jiné ucelené umělecké texty z polštiny do češtiny i z češtiny do polštiny. Výběrový seminář byl koncipován jako dvousemestrální – zatímco v zimním semestru účastníci procvičovali většinou překlad kratších a stylově různorodějších textů (odborné historické a lingvistické texty, komiks, filmový scénář, píseň apod.), v letním semestru měli možnost vyzkoušet si překlad ucelených textů (povídka, reportáž, drama) a právě tyto texty se ocitly v předkládané publikaci. Komplexní týmová práce s konkrétním rozsáhlejším textem přiblížila studentům specifika překladu uměleckého textu zejména s ohledem na nejrůznější česko-polské interference.

Publikace prezentující výsledky a zkušenosti z naší společné práce chronologicky představuje šest textů: povídky současných polských a českých prozaiků – *Malizm reagiczny* (2005) Wojciecha Kuczoka, *Krátká příhoda v kanceláři* (2003) Jana Kameníčka a *Życie na Marsie* (1997) Izabely Filipiak, reportáže *Polska w ogłoszeniach* (1996) Mariusza Szczygieła a *Gierłoż – Hitlerovo Vlčí doupě*, *Na skok u zubrů v Bělověži* a *Varšavská lampářka* (2005) Pavla Nováka, a také divadelní hru *Ciemny las* (2007) Andrzeje Stasiuka, z níž pro tuto publikaci vybíráme z důvodu značného rozsahu pouze její část. Každému z těchto textů je věnována samostatná kapitola, rozdělená do dvou částí – v první z nich, po stručném úvodu, najdete paralelně originální texty a jejich překlady, ve druhé části pak komentáře vedoucích semináře shrnující nejčastější problémy spojené s překladem a způsob jejich řešení, nejčastější chyby a jejich analýzu na konkrétních příkladech. Překladová cvičení se v případě studentů, jejichž znalost cizího jazyka je na dostatečně vysoké úrovni, odehrávají stále častěji v rámci praktických jazykových cvičení, ale v některých případech – jak je tomu například na naší katedře

- i namísto nich. Proto jsou zmíněné komentáře doplněny příkladem rozšiřujícího tematického cvičení s klíčem.

Kniha je určena zejména polonistickým - širěji slavistickým - pracovníkům (jak odborným pracovníkům, tak studentům), ale s ohledem na obecnější teoretické a metodologické ukotvení i všem dalším zájemcům o teorii, ale především praxi a didaktiku překladu. Nabízí pohled na praktickou výuku v rámci překladatelského semináře a možnosti využití jeho výstupů ke zkvalitnění výuky cizího jazyka. Snaží se tím mimo jiné zaplnit i jistou mezeru existující v oblasti polsko-českých didaktických publikací.

S cílem rozšířit a prakticky využít kompetence studentů nabyté v rámci jazykových kurzů a také překladatelského semináře zaměřeného na kratší útvary jsme se v Polsko-českém a česko-polském překladatelském semináři soustředili rovněž na umělecké a publicistické texty. Nejprve pouze v překladu z polštiny do češtiny, později také v opačném směru, zejména pro vyváženost překladatelských kompetencí studentů, kteří pocházeli jak z českého, tak polského jazykového prostředí. U překladu do polštiny jsme s ohledem na české studenty, pro něž byl seminář primárně určen, záměrně volili texty jazykově méně složité, neboť semináře byly zprvu realizovány pouze v rámci bakalářského studia. Při výběru textů bylo nutné zohlednit praxi výuky - přizpůsobit délku textů počtu seminářů v semestru, aby v jejich rámci bylo možné simulovat všechny fáze překladatelské činnosti, od analýzy a interpretace originálního textu až po kontrolu a redakci finálního překladu. Neoddiskutovatelnou výhodou krátkých uměleckých textů je pak také možnost řešit jejich překlad jako celek, se všemi možnými problémy, s nimiž se lze při překládání setkat. Komplexní texty nezužují náš pohled pouze na problematiku izolovaných lexikálních jednotek (a tedy izolovaných problémů), ale zasazují je do širšího kontextu.

Umělecké texty nabízejí patrně nejkomplexnější možnost nácviку jednotlivých překladatelských kompetencí, ale patří zároveň k nejnáročnějším dovednostem. Cílem semináře bylo rovněž demonstrovat tuto obtížnost studentům v praxi, na jejich vlastních překladech, které nemůže nahradit pouze teoretická příprava ani analýza již přeložených textů. Překlad uměleckého textu překračuje čistě jazykové cvičení a upozorňuje studenty na nutnost pozorného čtení, pochopení a interpretace uměleckého díla a jeho jednotlivých významotvorných složek. Překlad uměleckého textu je oblastí bytostně tvůrčí. Tzv. tvořivé překládání stojí v popředí zájmu mnoha překladatelů i teoretiků

překladu.¹ Zbyněk Fišer tuto problematiku shrnuje následujícími slovy: „Zájem teoretiků tvůrčího překladatelství se soustředí právě na situace, kdy překladatel musí v cílovém textu tvořivě vyjádřit jazykovými, přesněji textotvornými prostředky sdělení autora originálu, které je ve výchozím textu rovněž vyjádřeno jazykovými prostředky, aniž by se dostávalo do kolize s požadovanou funkcí textu v cílovém prostředí.“² Právě umělecké (a mnohdy i publicistické) texty nabízejí budoucím překladatelům, ale i všem dalším zájemcům o zdokonalení znalosti jak cizího, tak vlastního mateřského jazyka prostor ke kreativnímu řešení řady konkrétních překladatelských problémů. Na základě jejich vyhodnocení a analýzy dalších analogických situací (či případně na základě konfrontace několika různých možných řešení daného problému) si studenti upevňují získané dovednosti, ale zároveň se učí řešit každý jednotlivý překladatelský problém v závislosti na konkrétním kontextu.

Je jistě dobré připomenout, že překlad uměleckého textu má jak v českém prostředí obecně, tak v prostředí široce pojaté české polonistiky dlouhou a bohatou tradici. Na významné překladatele z polštiny (Vlasta Dvořáčková, Helena Stachová, Otakar Bartoš, Erich Sojka, Jan Pilař, Václav Burian, Josef Mlejnek ad.) dnes úspěšně navazují další generace překladatelů (Barbora Gregorová, Pavel Peč, Petr Vidlák, Jan Jeništa aj.). Umělecký překlad obohacuje oba jazyky a je důležitou součástí polsko-českých kulturních vazeb, překladatel často plní roli prostředníka (nejen ve vztahu ke čtenáři, ale rovněž k nakladateli), upozorňujícího na zajímavé autory a díla. I proto je důležité vychovávat nové překladatele, kteří budou schopni věnovat se nejen komerčnímu překladu, ale rovněž literárním textům.

Překladatelská práce je nejčastěji individuální záležitostí, její nácvik však může být přínosný i ve větší skupině. Konkrétní metoda práce v rámci Polsko-českého a česko-polského překladatelského semináře vycházela ze samostatného „domácího“ překladu vybraného textu každým ze studentů. Výchozí materiál přímo v hodinách pak tvořil autorský překlad jednoho studenta (případně skupiny studentů), který měl za úkol představit ostatním hlavní problémy, s nimiž se při překládání setkal, a zanést do svého překladu opravy, úpravy a doplnění kolegů přednesené v rámci diskuse. Úkolem vedoucích semináře

1 Viz např. Fišer, Z.: Překlad jako kreativní proces. Teorie a praxe funkcionalistického překládání. Brno 2009.

2 Tamtéž, s. 21-22.

přítom nebylo určovat jediná „správná“ řešení překladatelských otázek, ale vést a usměrňovat diskusi a pomáhat v hledání různých možností překladu (a eliminaci překladů chybných). Docházelo tak k inspirativním interakcím jednotlivých členů skupiny (včetně například podnětné konfrontace pohledu rodilých Čechů na jedné a rodilých Poláků na druhé straně). Vzájemná konfrontace různých možných řešení konkrétních problémů, ale nezřídka i různých přístupů k překládání obecně, pomáhala studentům ve formulování vlastních postojů i v nalézání předností či negativ daného způsobu překladu. Cílem skupinové práce bylo v závěrečné fázi (na základě společného konsenzu) nalezení co nejvhodnějšího překladu, jenž bude respektovat jak originální text ve výchozím jazyce, tak srozumitelnost textu v jazyce cílovém za současného zachování maxima specifík originálu. Výsledkem práce na seminářích pak byla společná verze překladu, v níž byly do výchozího individuálního překladu začleněny připomínky dalších účastníků kurzu. Takto vzniklý překlad pak prošel poslední etapou práce, již byly semináře věnované korektuře a finální redakci kompletního přeloženého textu. Studenti tak měli možnost pracovat s celkem textu a z této perspektivy podchytit případné problémy, které nebyly dostatečně zřetelné při práci na jednotlivých částech překladu.

Překlad, zejména překlad uměleckého textu, je vždy kreativní proces. Při procesu překládání ve většině případů nelze dojít k jedinému možnému výsledku a ideálnímu řešení. V rámci našich diskusí se nejčastěji střetávaly dvě koncepce. První z nich byla snaha držet se spíše tzv. doslovného překladu, který se pokouší maximálně respektovat výchozí text a nejčastější slovníkové ekvivalenty výrazů v něm obsažených. Inklinovali k němu spíše ti studenti, kteří s překládáním teprve začínali. Druhou skupinu představovali zastánci tzv. funkčního překladu, pro něž slovník představoval pouze výchozí bod pro další hledání takových jazykových prostředků v cílovém jazyce, které by co nejlépe vystihly funkci a charakter originálního textu. Nejlepší se nakonec ukázala být taková řešení, jež překlad co nejvíce přibližovala cílovému jazyku a jeho kultuře, ačkoli to v některých případech znamenalo, že překlad je volnější a doslovný význam konkrétního výrazu byl lehce posunut. Blízkost polštiny a češtiny podle našeho názoru vyžaduje věnovat zvýšenou pozornost nebezpečí přílišného vlivu originálního textu. Interaktivní práce ve skupině na modelových příkladech různých typů textů (a různých jazyků) tak může studenty naučit používat určité „strategie“ související s možnými okruhy problémů. Na tyto okruhy – na konkrétním příkladu překladu uměleckých

a publicistických textů – se snaží poukázat i komentáře k jednotlivým textům zahrnutým do naší publikace.

Již Jiří Levý psal ve své dodnes klíčové knize *Umění překladu* o třech fázích překladatelské práce: pochopení předlohy, interpretace předlohy a přestylizování předlohy.³ Domníváme se, že Levého koncepce je dodnes platná. I v reálné práci se studenty a texty se ukázalo, že jednotlivé konkrétní jazykové kompetence budoucích překladatelů nejsou vždy postačující pro zvolení adekvátní překladatelské strategie a pro uspokojivý výsledek překladatelské práce jako celku. V průběhu realizace semináře se názorně ukázalo, že mnozí studenti mohou mít problém už se samotným porozuměním překládanému textu v jeho originálním znění, případně s kompetencemi v jejich vlastním mateřském jazyce. Znovu se tak potvrdil názor, že „překládat znamená pracovat nejen s jazykem cizím, ale především mateřským“.⁴ Cílem semináře (především „cvičení“) bylo poukázat i na tyto obtíže a studentům tak představit šíři a komplexnost kompetencí, které musejí ovládat. V centru naší pozornosti se tak ocitla většina nejčastěji uváděných prvků tvořících překladatelské kompetence, zejména: jazykové dovednosti (ve výchozím i cílovém jazyce), porozumění textu, stylistická obratnost, znalost českého i polského kulturního kontextu, ale také redaktorská a korektorská pečlivost. Neméně důležitá je komplexní interpretace textu, která pokračuje konkrétní literární dílo. Stále častěji se totiž uvádí, že překládání je „složitou mentální operací“, která „není operací s texty ani s jazyky, ale s lidskou myslí“.⁵

Práce v polsko-české skupině dokázala, že při překladu náročných uměleckých textů není možné vycházet pouze ze slovníků nebo korpusu, ale v řadě případů je nezbytná konzultace s rodilým mluvčím a ověření maximální možné šíře kontextů, v nichž se daný výraz či dané vyjádření v jazyce originálu může vyskytovat. Navázání kontaktu s polskými kolegy z bohemistiky, které v několika případech vedlo dokonce k vytvoření velmi efektivních tandemových dvojic, bylo jedním z pozitivních efektů práce v semináři.

Samotnému překladu vždy předcházela diskuse o charakteru, stylu, poetice a žánru daného textu. Zaměřili jsme se jak na osobnost

3 Levý, J.: *Umění překladu*. Praha 1983.

4 Kufnerová, Z. – Skoumalová, Z. a spol. (ed.): *Překládání a čeština*. Praha 1994, s. 3.

5 Viz například kognitivně komunikační teorie Krzysztofa Hejwowského: Hejwowski, K.: *Kognitywno-komunikacyjna teoria przekładu*. Warszawa 2007.

autora příslušného textu, tak na přiblížení širšího kontextu jeho díla. To je zvláště důležité v případě textů, jejichž žánrové vymezení a formální podoba je dána jejich specifickým užitím; tak tomu bylo třeba v případě původně rozhlasových reportáží Pavla Nováka. Diskusi o překládaném textu jsme věnovali jednak otázce filologického porozumění textu (srozumitelnost polského textu, česko-polské interference, porozumění obtížným slovním konstrukcím, eventuálním význačným výrazům, metaforám apod.), jehož efektem by měla být „jazyková správnost“ překladu, a jednak interpretaci textu. U překládaných povídek jsme podrobně analyzovali narativní postupy či specifické umělecké prostředky využívané jednotlivými autory, abychom při překladu zachovali specifika autorského stylu a celkové vyznění originálu. Neméně důležitou otázkou je samozřejmě porozumění syntaxi překládaného textu, jež eliminuje možné nesprávné či neúplné pochopení výchozího textu (zejména v případě složitějších větných konstrukcí). Na stylové rovině bylo důležité rozlišit například prvky plnící v první řadě estetickou funkci na straně jedné a terminologii či odborné výrazy na straně druhé.

Při hledání vhodných českých ekvivalentů jsme u obtížnějších výrazů či slovních spojení technikou skupinové diskuse usilovali nejprve o nalezení různých možností překladu, abychom posléze podle kontextu a charakteru jednotlivých textů zvolili optimální řešení. V rámci využitých překladových postupů měli studenti možnost procvičit si nejrůznější transformace, jak gramatické, tak lexikální, i překladatelskou práci na nejrůznějších rovinách – od roviny morfologické (rozdíly v rodovém rozlišení, skloňování a časování, rozdíly ve videch apod.) přes slovnědruhovú záměnu až po rovinu syntaktickou (slovo-sled, při překladu z polštiny častá problematika kondenzace, například při překladu přechodníků, apod.). Na rovině lexikální jsme si pak vyzkoušeli praktické hledání českých, respektive polských ekvivalentů pro výrazy z nejrůznějších oblastí; od otázek transkripce či transliterace přes hledání co nejbližších analogií v cílovém jazyce po specifitější problematiku opisného překladu, překladu odborných názvů a termínů nebo překladu neologismů či frazeologismů.

Publikace je určena především jako pomůcka pro praktickou výuku a tomuto účelu je přizpůsoben její obsah i členění. Vyhýbáme se proto širším teoretickým komentářům, jednotlivé analýzy jsou zaměřeny především na konkrétní praxi překladu a představení problémů, s nimiž jsme se v rámci seminářů setkali. Jako komplexní studii věnovanou těmto otázkám lze doporučit zejména publikaci Edvarda Lotka

*Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi.*⁶ Znalost teorie překladu a základních prací, k nimž v českém kontextu jistě patří práce Jiřího Levého, ovšem pokládáme za nutný předpoklad a jednu z klíčových kompetencí překladatele. Proto také v závěru knihy odkazujeme na seznam odborné literatury, a to včetně slovníků, s nimiž jsme v rámci semináře pracovali.

Zvolená forma předkládané publikace odpovídá jejímu hlavnímu zaměření – měla by se stát praktickou didaktickou pomůckou pro výuku polsko-českého a česko-polského překladu. Základ učebního textu tvoří srovnání originální verze a jejího možného překladu, které se samo o sobě může stát východiskem jak pro domácí studium, tak pro řadu praktických cvičení realizovaných v rámci výuky. Stručný komentář věnovaný vybraným problémům, mnohdy spojeným s žánrem daného textu a jeho specifiky, se pokouší představit některé otázky, s nimiž jsme se v praxi setkávali. Navrhuje možná řešení při překladu a nabízí základní vhled do související problematiky. Neznamená to však, že jsme využili všechny možnosti, jež v této oblasti námi překládané texty nabízejí. Zvolili jsme takové okruhy problémů, způsobující podle naší zkušenosti nejvíce potíží. Vyučující, kteří se rozhodnou pracovat s námi nabízenými materiály, se mohou setkat s řadou dalších otázek, které se ukážou být problematické či pro studenty jednoduše zajímavé. Vhodné je pak doporučit studentům další rozšiřující studie věnované probíraným tématům.

Jednotlivé komentáře v naší publikaci jsou doplněny o cvičení, která na dalších příkladech umožňují rozvíjet kompetence spojené s analyzovanou problematikou. Mohou být však využita i ve výuce v rámci klasických jazykových kurzů, ve spolupráci s lektorem je možné navazovat na vybrané gramatické jevy a okruhy slovní zásoby. Výchozím bodem každého cvičení je tedy vždy problém, s nímž jsme se setkali při překladu daného textu, a s ním spojené konkrétní příklady, jež se přímo v překládaném textu objevily. Pro snadnější orientaci vyznačujeme tyto příklady přímo z překládaných textů *kurzivou* a navíc i tučným písmem (ostatní příklady, zejména v komentářích, jsou uváděny pouze *kurzivou*).

Na konci knihy je zařazen klíč k jednotlivým cvičením. Zejména v případech, kdy je součástí cvičení přímo překlad textu, obsahuje samozřejmě pouze návrhy možných řešení, neboť – jak jsme se již pokoušeli nastínit – překlad je mnohdy záležitostí individuální a často ani nevede k jedinému jednoznačně správnému řešení. Zároveň

6 Lotko, E.: *Čeština a polština v překladatelské a tlumočnické praxi*. Ostrava 1986.

jsou v klíči obsažena pouze řešení konkrétních uvedených příkladů. V případech, kdy cvičení vybízejí k hledání dalších možných řešení či k podrobnějšímu rozvedení daného problému, předpokládáme, že studentům v jejich hledání pomůže pedagog či lektor a nabídne jim další možné pohledy na daný problém.

Publikace *Tvůrčí překlad ve výukovém procesu na polsko-českém příkladu* se nepokouší vyčerpávajícím způsobem shrnout všechny překladatelské problémy ve vybraných textech. Měla by se stát spíše funkční pomůckou pro práci v seminářích a představit konkrétní obtížná místa, s nimiž jsme se setkávali, a možná řešení s důrazem na tvůrčí charakter překladatelské činnosti. Překlad uměleckého textu chápeme jako otevřený proces, který učí studenty poznávat cizí řeč a rozšiřovat jejich jazykové kompetence, umožňuje jim hlouběji porozumět literárnímu textu a jeho stavbě, ale především budoucím překladatelům přibližuje širí nezbytných znalostí – nutnost ovládat nejen jazyková pravidla, ale poznávat také kulturní, historický, politický nebo sociální kontext dané země.

Předkládaná publikace je, jak jsme několikrát zdůraznily, výsledkem kolektivní práce. Proto bychom na závěr rády poděkovaly všem studentům, kteří s námi na překladových seminářích pracovali, pracují a – jak doufáme – i budou pracovat. Jsme jim vděčné za všechny, někdy i velmi živé diskuse, jež mnohdy překročily i časový rámec samotných seminářů. Bez nich by byl konečný výsledek našich setkání rozhodně chudší a tato publikace by ve své současné podobě nemohla vzniknout. Výsledné texty odrážejí i kompetence jednotlivých překladatelských skupin.

Děkujeme rovněž recenzentům této publikace za všechny připomínky a doplnění, jež byly do poslední verze textu zapracovány.

Zvláštní poděkování pak patří autorům a vydavatelstvím za poskytnutí autorských práv pro překládané texty.

Michala Benešová, Renata Rusin Dybalska, Lucie Zakopalová

